

Evzâi'nin İtikadî Yönü*

The Theological Aspect of Awza'i

Ali Osman BALCI** - Murat ÖNDER***

Öz

Fikhî mezhepler içerisine dâhil edilen ve Şam merkezli bir mezhep olan Evzâilik, özellikle Emevîler döneminde siyasi olarak desteklenerek yayılma fırsatı bulmuştur. Evzâi'nin görüşleri Emevîler tarafından desteklenmesinin bir sonucu olarak yayılma fırsatı bulmuştur. Hicrî II. asrın sonları itikadî konulardaki tartışmaların yoğun olarak yaşandığı yıllardır. Ehl-i Hadis grubuna dâhil edilen Evzâi, bu tartışmalara yeri geldikçe dâhil olarak kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Siyasi anlamda Emevîlerce desteklenen Evzâilik, Abbâsîler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra deyim yerinde ise kaybolmaya yüz tutmuştur. Genel olarak itikadî konulardaki tartışmalara girmemeye ve bundan sakın-

Abstract

The Evzai sect, included in the jurisprudential schools of thought and based in Damascus, had opportunities for dissemination, particularly during the Umayyad era, with political support. The political backing from the Umayyads allowed the doctrines of Evzai to be disseminated. The latter part of the 2nd century of the Hijra was a period marked by intense theological debates. Evzai, affiliated with the Ahl al-Hadith (People of Hadith) group, occasionally participated in these discussions, expressing his views when necessary. Politically endorsed by the Umayyads, Evzai's influence began to diminish, almost to the point of disappearance, following the rise of the Abbasids to power. In general, despite his expressions advocating refraining from theological debates and discouraging involvement in such discussions, Evzâi, in the views he puts forth when

* Bu makale Gazze'de İsrail tarafından soykırma uğratılan tüm mazlumlara ithâf edilmiştir.

** Doktor, İslam Mezhepleri Tarihi, Konya, Türkiye / aliosmanbalci@hotmail.com / <https://orcid.org/0000-0001-5044-9779>

*** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi, Konya, Türkiye / murat-onder76@hotmail.com / <https://orcid.org/0009-0003-5673-3422>

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
07.09.2023	20.12.2023	31.12.2023

DOI

dırmaya yönelik söylemlerine karşın Evzâî, gereken durumlarda ortaya koyduğu görüşlerde Selef itikadına vurgu yaparak bunun dışına çıkmamaya gayret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evzâî, Evzâîlik, Allahın Sıfatları, Hilafet, İman.

necessary, strives to emphasize adherence to the Salafi creed, making an effort not to deviate beyond its boundaries.

Keywords: Awza'i, Awza'i school, Attributes of Allah, Caliphate, Faith.

Giriş

Emevîler'in son dönemlerinde Şam'da çok geniş bir taraftar kitlesine sahip olan Evzâî, daha çok fikhî konulardaki görüşleri ile ön plana çıkmıştır. Siyasî olarak Emevîler tarafından desteklenen Evzâî'nin görüşleri Evzâîlik ismiyle anılmış ve Emevîler'in hüküm sürdüğü pek çok coğrafyaya ulaşmıştır. Evzâîliğin ulaşım yaygınlaştığı en önemli merkezlerden birisi de Endülüs olmuş ve bu coğrafyanın resmî mezhebi haline gelmiştir.¹ Bu anlamda Evzâîlik, o kadar etkili olmuştur ki bir dönem itibar edilen fıkıh mezhepleri arasında ismi zikredilmiştir. Evzâî, daha çok fikhî görüşleri ile ön plana çıkmış bir âlimdir. Çalışmamızda Evzâî'nin itkadî yönü bu konudaki görüşleri, bu görüşlerinin arka planı, siyasî yapı ile ilişkisi ve yaşadığı dönemdeki itikadî çevre ortaya konularak bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uyularak yansıtılmaya çalışılmıştır.

Evzâî'nin dönem olarak Emevîlerin son dönemi ile Abbâsîler'in ilk yıllarında yaşamış olması görüşlerinin yayılmasını da etkilemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Emevîler döneminde çok etkili olmasına karşın Abbâsîler döneminde durum tersine dönmüş Dımaşk'dan ayrılmak durumunda kalarak Beyrut'a taşınmış, sessizce bir köşeye çekilmiştir. Arkasındaki siyasî desteği kaybetmiş olması mezhebinin kaybolma nedenlerinden birisi olmuştur.²

Evzâî'nin görüşleri ağırlıklı olarak fikhî alanda olmasına karşın yaşadığı dönemdeki itikadî oluşumların da etkisi ile bazı meselelerde görüş bildirmek durumunda kalmıştır. Selefî bir anlayışla ortaya koyduğu bu görüşler Evzâî'nin itikadî bakış açısının belirlenmesi açıs-

¹ Evzâîliğin Endülüs'te yayılması ve gelişmesi ile ilgili bkz. Ebü'l-Hasan Nuredin Ali b. Mûsâ İbn Sa'îd (ö. 685/1286) el-Mağribî, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1955), 1/144; Ali Osman Balcı, *Endülüs'te İslam Mezhepleri* (Konya: Kitap Dünyası, 2023), 108-109.

² Ertuğrul Boynukalın, "Evzâî ve Fikhî Mezhebi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (15 Haziran 2011), 1/33; Salim Ögüt, "Evzâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/546-548.

sından büyük bir öneme sahiptir. Ancak hem görüşlerinin tamamının günümüze aktarılamamış olması hem de daha çok fikhî alanda kendisine yer bulmuş olması onun itikadî yönünün ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Belki de bu durumun etkisi ile Evzâî'nin itikadî yönüne yönelik kapsamlı çalışmalar ortaya konulamamıştır.

İtikadî konularda itidalli bir duruş sergileyen Evzâî, her ne kadar bu konulara girmek istemese de yaşadığı dönemde ortaya atılan ve Müslümanları meşgul eden bu tür konulara karşı cevap verme ihtiyacı hissetmiş bazende diğer âlimlerle müzakerelerde bulunmuştur. Evzâî bu konularda görüş bildirirken özellikle Selef akidesi ve bid'at söylemlerini ön plana çıkarmıştır.³

Evzâî'nin yaşadığı dönemde hem İslam toplumunun geniş bir alana yayılması hem de yeni karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik düşünsel faaliyetlerin gelişmesinin bir sonucu olarak farklı dinî akımların ortaya çıkmış olması itikadî alanda farklı görüşlerin tartışılmaya başlamasına sebep olmuştur. Evzâî gibi Selef akidesini ön plana alan dönemin âlimleri bu yeni karşılaştıkları itikadî alandaki tartışılan konulara ihtiyatla yaklaşarak öncelikle bu konuların asla tartışılmamasını isteyerek engellemeye çalışmışlar ancak bu yaklaşım farklı siyasi yaklaşımların da etkisi ile başarılı olamamıştır. Hal böyle olunca dönemin âlimleri bu yeni duruma karşı sessiz kalmak yerine Selef itikadını esas alarak tartışılmalı konularda kendi görüşlerini ortaya koymaya çalışmışlardır.

İslam toplumunda Hâricilerle birlikte başlayan siyasi ayrışmalara paralel olarak itikadî ayrışmalar da süreç içerisinde gelişerek devam etmiştir. Bu ayrışmalarda öncelikle tartışılan konular imamet ve kebire (büyük günah) gibi yaşanan çatışmaların dinî alandaki karşılıkları olmuştur. Emevîlerin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte kaderle ilgili tartışmalar da siyasi alana evrilmiş, tartışma alanını genişleterek hicri II. yüzyılın başlarında gelişen Allah'ın sıfatları ile ilgili tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Emevîlerin siyasi kabulünü dinî alanda da elde etmek istemesi ve bu anlamda iktidarlarına ilahî bir anlam yüklemek istemeleri de bu anlamda kader tartışmalarını alevlendirmiştir. Hicri II. yüzyılın ortalarından itibaren tartışılan konulara Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân tarafından başlatılan halku'l-Kur'ân da eklenmiştir.

1. Ebû Amr el-Evzâî'nin Hayatı

Evzaîliğin kurucusu olarak kabul edilen İmam Evzâî'nin tam adı, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî'dir. Evzâî, 88/707

³ Ebu'l Kasım Hibetullah Mansur et-Taberî er-Razi (ö. 418/1027) el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa*, thk. Ahmed b. Said b. Hamedân el-Ğâmidî (Riyad: Dâru't-Taybe, 2003), 1/174.

yılında Ba'lebek'te dünyaya gelmiş olup küçük yaşta babasını kaybettikten dolayı, annesinin gözetiminde büyüüp eğitim almıştır. Evzâi olarak anılmasının sebebi ile ilgili, Şam yakınlarındaki Bâbü'l-Ferâdis civarındaki Evzâ'da yaşamasından veya Yemen'de bir kabile isminden geldiği söylenmektedir. Evzâi, ilk eğitimini, çocukluk yıllarını geçirdiği Ba'lebek'te almıştır. Şam'da eğitimine devam eden Evzâi, burada Numeyr b. Evs el-Eş'arî ve Mekhûl b. Ebî Müslim gibi âlimlerden ders almıştır. Daha sonra Evzâi, bir tanıdığı vasıtası ile divanda kâtiplik görevi yapmış, Yemâme'ye elçi olarak gönderilmiştir.⁴

Yemâme'deki görevi sırasında Evzâi, Yahya b. Ebû Kesîr (ö. 129/747) ile tanışmış ve ondan eğitim görmüştür. Ebû Kesîr'in tavsiyesi ile Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Sîrîn (ö. 110/729)'den ders almak üzere Bağdat'a giden Evzâi, Hasan'ı Basrî'nin vefat etmiş olması, İbn Sîrîn'in de hasta olması nedeniyle onlardan eğitim alamamıştır. Daha sonra Evzâi, ilim yolculuklarına başlamış, Yemâme, Basra, Kûfe, Hicaz gibi pek çok bölgeye giderek, Tabiünden Atâ b. Ebî Rebah (ö. 114/732), Kâsım b. Muhaymir (ö. 111/729) ve Muhammed b. Munkedir (ö. 131/748) gibi meşhur âlimlerden ders almıştır.⁵ İmam Evzâi, bu yolculukları esnasında, Muhammed el-Bâkir (ö. 114/733), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Nâfi (ö. 117/735), Katâde (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) gibi dönemin meşhur âlimleriyle fikir ve hadis müzakere imkânı bulmuştur.⁶

⁴ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Amr b. Kesîr el-Kureşî İbn Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şirî (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1988), 10/123-124; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348) *ez-Zehabî, Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Abdu's-Selam et-Tedmürî (Beyrut: Daru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1993), 9/485-486; Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen ed-Dımaşkî (ö. 571/1176) İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 35/157-158; Salim Ögüt, "Evezâi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/546-548.

⁵ İbn Asâkir, *Târih*, 35/153; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 9/484; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348) Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 7/289; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/124; Ögüt, "Evezâi", 11/546-548.

⁶ Evzâi'nin eğitim aldığı alimlerle ilgili bilgiler için bkz. Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 6/542; Salâhüddin Halil b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût, *Türki Mustafa* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâs, 2000), 18/123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/24.

İmam Evzâî, yapmış olduğu ilim yolculuklarından sonra Şam (Dımaşk)'a dönmüş ve burada ilmi ile ön plana çıkmıştır. Şam'da birçok âlim tarafından otorite kabul edilen Evzâî, bölgede müctehid fakihler arasında zikredilmeye başlanmıştır. Evzâî, Abbasilerin ilk dönemlerinde Şam valisi olan Sürâka tarafından Şam müftüsü olarak görevlendirilmiştir.⁷ İmam Evzâî, ilerleyen süreçte Beyrut'a taşınmış ve burada vefat etmiştir.

Evzâî'nin *Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbü'l-Mesâil fi'l-Fıkh*, *Müsned* ve günümüze ulaşan, savaş hukuku ile alakalı olan *Siyer* isimli eserleri bulunmaktadır.⁸ *Siyeru Evzâî* isimli eserine Ebu Hanife'nin öğrencisi, Ebû Yusuf tarafından *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'* isimli bir reddiye yazılmıştır.

2. Siyasi Otorite ile İlişkisi

Evzâîliğin fikri çerçevesinin belirlenmesinde öncelikle ortaya çıkış döneminin siyasi ve sosyal yapısının ortaya konulması gerekmektedir. Evzâî'nin yaşadığı dönem hicri I. asrın sonu ve hicri II. asrın başına tekabül etmektedir. Bu dönem aynı zamanda, Emevilerin son dönemleri, Abbasilerin ilk dönemlerine denk geldiğinden, siyasi anlamda karışıklıkların yaşandığı bir dönemdir. Dönemin bu siyasi yapısı nedeniyle Evzâî, her iki iktidarla da iyi geçinmeye çalışmıştır. Emevi halifelerine yakınlığı nedeniyle Evzâî ile Süfyân es-Sevri'nin mezhepleri, bazı batılı kaynaklarda "Emevi mezhebi" olarak zikredilmektedir. Ancak onun mezhebinin Abbasiler döneminde de kabul görmüş olması, Emevilerin son dönemlerinde görüşlerinin kabul görmesi, Emevi halifelerinden sadece Ömer b. Abdulaziz'in görüşlerine değer vermiş olması¹⁰ gibi nedenlerle bu görüş makul görünmemektedir.

Evzâî yaşamı boyunca dokuz Emevî halifesi, iki Abbâsî halifesi görmüştür. Evzâî halk tarafından büyük bir değer görmüş, sultanlar da ona değer vermişler izzet ve ikramlarda bulunmuşlardır. Devlet ile

⁷ İbn Asâkir, *Târih*, 35/204.

⁸ Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris el-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 3/320; Boynukalın, "Evzâî ve Fıkhî Mezhebi", 1-33.

⁹ Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Mervezî İshâk el-Kevsec, *Mesâilu'l-İmâm Ahmed ve İshâk b. Râheveyh* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1425/2002), 1/20.

¹⁰ Steven C. Judd, "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?", *The Islamic School of Law Evolution Devolution and Progress*, ed. Peri Bearman vd. (b.y.: Cambridge & Massachusetts: Harvard Law School, 2005), 11-25; Boynukalın, "Evzâî ve Fıkhî Mezhebi".

yaşadıkları sıkıntıları çözemeyen insanlar çözüm için Evzâî'ye müracaat etmişlerdir. Evzâî'nin valilere, vezirlere ve halifelere yazmış olduğu mektuplar bulunmaktadır. Bu mektupların yazılmasında temel amaçlar nasihat, adaletin tesis edilmesi, hakkı savunmak olarak sıralanabilir.¹¹

3. Mezhebî Konum

Evzâî'nin görüşleri ve metodolojisi üzerinden yapılan değerlendirmeler sonucu çoğunlukla Ehl-i Hadis içerisinde ismi zikredilmektedir. Ehl-i Hadis, öncekilerin amellerini ve geleneklerini ön plana alarak, rivayeti esas alan ve rivayetle birlikte kendi görüşlerini de öncelleyen Ehl-i Re'y karşısına konumlanmış, bir ekol olarak değerlendirilmektedir.¹² Ancak Evzâî'yi Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler Ehl-i Re'y içerisinde zikretmişlerdir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel "Evzâî, Mâlik, Ebû Hanife hepsinin ortaya koydukları kendi görüşleridir. Bence bunların hiçbirinin birbirinden farkı yoktur. Gerçek şu ki delil ayet, hadis ve Sahâbe kavlidir."¹³ demektedir ve bunun dışına çıkan herkesi Ehl-i Re'y olarak görmektedir. Ancak kaynaklar incelendiğinde Evzâî'nin Ehl-i Re'y'e yönelik pek çok eleştirisi bulunmaktadır. Bu durumda hem görüşleri hem de uyguladığı usul açısından Evzâî'yi Ehl-i Re'y olarak değerlendirmek makul görünmemektedir.

Ehl-i Hadis-Ehl-i Re'y arasında kendine has yöntemleri ile temayüz eden Suriye Ekolü içerisinde yer alan Evzâî, Ehl-i Hadis çizgisine daha yakın olarak değerlendirilmektedir. Evzâî, bir mesele hakkında hüküm verirken öncelikle ayet ve hadislerin merkeze alınmasını ayrıca Sahâbe ve tâbiünün uygulamalarının da delil olarak kabul edilmesi gerektiğini belirterek, bunlarda bulunamayan hususlarda ictihad edilmesini ilke edinmiştir. Evzâî bu anlamda Ebû Hanife'yi, bazı konularda elinde hadis bulunmasına rağmen ictihad etmesi sebebiyle eleştirmiştir.¹⁴

¹¹ Abdülkadir Bükâde, "el-İmâmü'l-Evzâî: Devrühü'l-ictimâî ve's-siyâsî", *el-Vâdîha* 7 (Mayıs 2012), 161-192. Örneğin Ebû Ca'fer el-Mansûr'a yazdığı bir mektupta Evzâî şu ifadeleri kullanmıştır: "Allah'a karşı takvalı ve tevazulu olasın ki Allah da haksız yere büyüklenenleri hakettikleri yere yerleştirirken seni yüceltsin. Bil ki Rasûlullâh'a yakınlığın Allah'ın senin üzerindeki hakkını ancak azminle artırır, ona itaatın de ancak görevlerini yerine getirmenle mümkün olur." Bkz. Zehebî, *Târhu'l-İslâm*, 9/496.

¹² Sıddık Korkmaz, *İmam Matürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 103.

¹³ Salih b. Muhammed b. Nuh b. Abdullah el-Amrî Füllânî (ö. 1218/1803), *İkâzü Himemi Üli'l-Ebsâr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 21; Mahmud Abdülmecid Abdülmecid, *el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye* (Mısır: Mektebet'u l-Hâncî, 1979), 131.

¹⁴ Zehebî, *Târhu'l-İslâm*, 9/492; Safedî, *el-Vâfi*, 18/124.

3. Evzâî'nin İtikadî Konularda Metodu

Evzâî, görüşlerini ortaya koyarken Kur'ân ve Sünnet merkezli bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak nasslarda bulunmayan konularda kıyasa da girmekten çekinmemiştir. Selef'in söz ve fiillerine de vurgu yapan Evzâî bu konuda " Sen Sünnet'e tabi ol. Sünnet'e tabi olanların durdukları yerde sen de dur. Onların söylediklerini söyle. Onların kaçındıklarından sen de kaçın. Selef-i Sâlihîn'in yolunu tut. Çünkü onlara kâfi gelen sana da kâfidir."¹⁵ diyerek temel bakış açısını ortaya koymaktadır.

Hadislerin delil olarak kullanılması hususunda Evzâî, Kur'ân'a arz edilerek, kullanılması gerektiğini¹⁶ söylemekle birlikte, Kur'ân'ın Sünnet'e olan ihtiyacının, Sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından daha fazla olduğunu söylemesi¹⁷ Sünnet'i delil olarak kullanma yaklaşımını ortaya koymasının bakımından dikkat çekicidir. Hadislerin dini konularda delil olarak kabul edilip edilmeyeceği konusu Evzâî döneminde de tartışılmıştır. Dinî konularda sadece Kur'ân'ın kabul edilmesini isteyen bu anlayışa karşı Evzâî: "Bir kişiye Sünnet'ten bir şeyler söylediğinde, karşısındaki onu bırak, bize Kur'ân'dan söyle derse, o kişi sapıtmış ve sapıklardan olmuştur."¹⁸ demektedir. Bu anlamda Evzâî Sünnet'i saf dışı bırakmak isteyen anlayışlara karşı sert bir tavır takınmıştır.

Evzâî, yaşadığı dönemde ortaya çıkmış olan itikadî konularda cevap vermekten kaçınan bir görüntü çizmiş ve bu tür konuları genel anlamda bidat olarak değerlendirmiştir. Evzâî, bidat konusu üzerinde önemle durmuş ve Selef'e uymayan her şeyi bidat olarak nitelendirmiştir.¹⁹ Buna rağmen bazı itikadî meselelerde görüşlerini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Evzâî'nin itikadî konulardaki metodunun temelini Selef metodolojisi şekillendirmiştir. Bu metodolojinin

¹⁵ Ebu'l Kasım Hibetullah Mansur et-Taberî er-Raziel-Lâlekâi (ö. 418/1027), *Şerhu usûli i'tikâdi Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Ahmed b. Said b. Hamedân el-Ğâmîdî (Riyad: Dâru't-Taybe, 2003), 1/174.

¹⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, 60/378.

¹⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. İbn 'Abdülber en-Nemerî (ö. 462/1069), *Câmi'u Beyâni'l-ilm ve Fadlih*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zehîrî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994), 2/1193.

¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: y.y., ts.), 16.

¹⁹ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. OsmanZehebî (ö. 748/1348), *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/135.

özü de konu hakkında hadis varsa Mürsel bile olsa onu dikkate almak, sahabe kavlini öncelemek olarak değerlendirilebilir.²⁰ Bu durum re'yin asgari düzeyde kullanılması anlamına gelmektedir.

4. Evzâî'nin Yaşadığı Dönem İtikadî Çevre

Evzâî, döneminin siyasi ve itikadi oluşumlarını yakından takip etmiş ve bu oluşumlara karşı tavrını, Selef'in tavrı üzerinden oluşturmuştur. Bu dönemde, siyasi ve itikadi tartışmalar üzerinden gruplaşmalar yoğun olarak yaşanmıştır. Siyasi ve itkadî hareketlere yön veren siyasetin odağını, Emevi iktidarına karşı muhalefet oluşturmaktaydı.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından Emevîlerin dinî ideolojilerinin ortaya konulması önem arz etmektedir. Emevîler iktidarı ele geçirmelerinden itibaren yaşanan tüm olumsuz durumlardan kendi paylarına düşen kısmı en asgariye düşürerek itibarlarını sağlamak adına cebri kader anlayışını benimsemişlerdir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu görüşlerinden dolayı Emevîler tamamen Cebriyyeci olarak kabul edilemez. Esasen Emevîlerdeki bu kader anlayışının temeli Muâviye tarafından atılmıştır. Sonraki dönem kader temelli bu ideoloji Kureyşlilik yönetim anlayışının etkisi ile kabilevi merkezli bir yaklaşımla geliştirilerek resmi ideoloji haline getirilmiş yapılan tüm olumsuz uygulamalar ilahî bir temele bağlanarak meşrulaştırılmıştır.²¹

Emevîler dinî ideolojilerini sağlam temeller üzerine oturttukları halk tabanında kabul görmesi için önemli faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu faaliyetlerin başında halka etki eden âlimlerin Emevîleri ve yaptıklarını desteklemelerini sağlamak gelmektedir. Bu amaçla Emevî yöneticileri âlimleri etki altına almak için maaş bağlamak, makam vermek gibi uygulamaların yanında muhalif tutumunu sürdürenlere yönelik zindana atma, işkence, idam gibi baskıları da çekinmeden uygulamaya koymuşlardır.²²

Emevîler dinî ideolojilerini tarihsel süreç içerisinde geliştirip yerleştirirken farklı dinî anlayışlar da gelişmekte ve varlıkları için mücadele etmekteydiler. Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadele sonu-

²⁰ Ögüt, "Evzâî", 11/546-548.

²¹ Hanifi Şahin, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (30 Aralık 2011), 47-70.

²² Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (Mana Yayınları, 2020), 1176-1178; Serhan Yıldırım, "Emevîlerde Siyasi Otoritenin Meşruiyet Araçları ve Bazı Hukuk Kurumlarına Etkileri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2023), 133-150.

cunda tekfir söylemi üzerinden büyük günah, iman-amel ilişkisi, hilafet gibi konuların tartışma zeminini oluşturan Hariciler bu dönemde de faaliyetlerine devam etmiştir. Özellikle çıkardıkları isyan hareketleriyle Emevî yönetimini uğraştırmışlardır.²³

Hilafet söylemlerinin yoğun bir şekilde tartışıldığı bu dönemde Şiiiler de olgunlaşmaya başlayan görüşleriyle faaliyetlerini artırmıştır. Evzâî gençlik döneminde divanda işe başlamak için gerekli şartlardan olan Hz. Ali'ye hakaret filini yerine getirmiş ancak daha sonra bu görevi bırakarak yaptığından pişman olmuştur. Ancak bu durum genç yaşta olması ve geçimini sağlamak amacı ile yapılması gibi nedenlerle onun Hz. Ali'ye gerçek bakış açısını yansıtmamaktadır.²⁴ Nitekim Evzâî Hz. Ali ile ilgili hadisler rivayet etmiş²⁵ ve Hz. Ali ile Hz. Osman sevgisinin ancak mü'min bir kalpte birleşeceğini²⁶ söylemiştir.

Müslümanlar arasında meydana gelen olumsuzların etkisi ile birlikte ortaya çıkan tartışmalı konulara çözüm arayışları, eski dinlerin tartışmalı konularının mü'lümanların tartışma konularına dâhil edilmesi ve tercüme faaliyetlerinin etkisi ile birlikte akılcı bir yaklaşım olan Mu'tezile ortaya çıkmıştır. Mu'tezile, Emevîlerin son dönemlerinde *el-menziletü beyne'l-menzileteyn* fikri ile Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd isimleri etrafında Basra'da oluşmuştur.²⁷ Mu'tezile'nin Allah'ın sıfatları, büyük günah, kader gibi tartışmalar etrafında ortaya attığı görüşler kendilerine taraftar kazandırdığı kadar muhalif de kazandırmıştır.²⁸ Evzâî onlar tarafından ortaya atılan konularda da konuşma gereği duymuş ve görüş bildirmiştir. Örneğin Evzâî Zührî'ye Hz. Peygamber'in "Zina eden kimse mü'min olduğu halde zina edemez." hadisini sormuş ardından Mu'tezilî ve Hâricîlerin bu kişi mü'min değilse o halde nedir? sorusunu tartıştıklarını aktarmıştır.

²³ Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, 1475-1478.

²⁴ Boynukalın, "Evzâî ve Fıkhî Mezhebi", 1/33.

²⁵ Ebü Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefekkih*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-Ğarâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000), 1/560; İbnü'l-Esir, *Usdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcüd (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/24.

²⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, 35/201.

²⁷ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü ve Akılın Belirleyiciliği", *İslami İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 145-161.

²⁸ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolünün Tarihsel Serüveni", *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (01 Aralık 2017), 9-41.

Bunun üzerine Zührî, bu iddiaları reddederek bu konunun tartışılmasını doğru bulmamıştır.²⁹ Bu rivayet Evzâî'nin Mu'tezile ve Hâricilerin görüşlerini yakından takip ve müzakere ettiğini göstermektedir.

5. Evzâî'nin Bazı İtikadî Görüşleri

5.1. İman

Hız. Peygamber'den itibaren toplumu derinden etkileyen olaylarla birlikte iman konusu da tartışılmaya başlamıştır. Özellikle Hâricilerin bir grup olarak ortaya çıkışları ve tekfir temelli yaklaşımlarının bir sonucu olarak iman konusundaki tartışmalar farklı bir boyut kazanmıştır. Küfür, büyük günah gibi temel problemler çevresinde gelişerek tartışılan iman konusu sonraki süreçlerde iman-amel ilişkisi, imanda istisna, imanın artıp eksilmesi konularında tartışılmaya devam edilerek güncelliğini korumuştur. İmanla ilgili tartışmalar Emevîlerin iktidarı ele geçirmelerinden itibaren İslam coğrafyasının geniş bir alana yayılmasının da etkisi ile siyasî anlamda önemini artırmıştır. Hâricilerin imanı kâfir kavramı üzerinden ele almalarına tepki olarak imanı mü'min yönünden ele alan Mürcie ortaya çıkmış ve dil ile tasdiki yeterli görerek günahın imana zarar vermeyeceğini savunmuşlardır. Bu iki yaklaşım arasında Mu'tezile fîsk kavramı ile denge kurmaya çalışmıştır.³⁰

İman tartışmalarının güncelliğini koruduğu dönemlerde yaşamış olan Evzâî, iman-amel ilişkisi konusunda kalb ile tasdik, dil ile ikrar, amel ve Sünnet'e dayanan niyet şeklinde bir görüş öne sürerek, amelin imandan bir cüz olduğunu söylemiştir. Bu konuda Evzâî: "Bizden öncekiler ne imanı amelden, ne de ameli imandan ayırmazlardı. İman bunların tümünü toplayan bir isimdir. Amel imanı tasdik etmektir. Kim inandığını diliyle söyler, kalbi ile bunu bilir ve ameliyle bunu tasdik ederse sağlam bir kulpa yapışmıştır. Her kim de bunu dili ile söyler fakat kalbi ile onaylamaz, ameli ile tasdik etmez ise bu iman kabul edilmez ve ahirette hüsrana uğrayanlardan olur."³¹ diyerek sadece dil ile imanının yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. Evzâî'nin bu

²⁹ Ebü Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî İbn Batta (ö. 387/997), *el-İbânetü'l-Kübrâ*, thk. Rızâ Mu'tî vd. (Riyad: el-Mektebü'l-İslâmî, 2005), 2/711.

³⁰ Recep Önal, "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet Polemiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (23 Mart 2016), 121-146.

³¹ Ebu'l Kasım Hibetullah Mansur et-Taberî er-Razi el-Lâlekâî (ö. 418/1027), *Şerhu Usûli'l-İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, thk. Ahmed b. Said b. Hamedân el-Ğamîdî (Riyad: Dâru't-Taybe, 2003), 5/956; Ebü Nuaym Ahmed İsfehânî (ö.

tanımında imanın amelden ayrılarak bir tarifinin yapılmasının yanlış olduğu anlaşılacakla birlikte imanı kabul edilmeyecek yani kâfir statüsünde değerlendirilecek iman tarifinde amelin yokluğu ve kalp ile tasdiğin birlikte verilmesi konuya itidalli yaklaştığını göstermektedir.

İmanın farklı tariflerinin yapılması ile birlikte imanın artması ve eksilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu konuda ortaya atılan görüşler ise genel anlamda yapılan iman tariflerine paralel olarak gelişmiştir. Büyük çoğunlukla iman tarifine ameli ekleyenler onun artıp eksildiğini söyleyerek olumlu yaklaşmışlar, ameli imandan ayıranlar ise bu görüşü kabul etmeyerek olumsuz bir tavır takınmışlardır.³² İmanın artıp eksilmesi ile ilgili sorulara kayıtsız kalmayan Evzâî, “Evet dağ gibi oluncaya kadar artar, ondan bir şey kalmayınca kadar eksilir”³³ diyerek bu konudaki net tavrını ortaya koymuştur. Yine bu konuda “İman iyi olan şeyleri yapmakla artar, kötü olan şeyleri yapmakla azalır.”³⁴ diyerek amel-iman çerçevesinde konuyu ele alan Evzâî, imanın artıp eksildiğini savunmuştur.

İmanda istisna konusunun kökenleri Sahâbelere kadar götürülmektedir. Abdullah b. Mes'ud'un belli bir süre imanda istisnanın gerektiğine inandığı ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçtiği kaynaklarda yer almaktadır. İmanda istisnayı benimseyenler amellerdeki eksiklikten şüphe duyulabileceğinden hareketle genelde ameli imana dâhil edenler olmuştur. Bu konunun Emevîlerle birlikte siyasi içerik kazandığını da belirtmek gerekir.³⁵ Evzâî, imanda istisna meselesi ile ilgili kendisine “Sen gerçekten mümin misin?” diye soran birisine bu soruyu sormanın bidat olduğunu, bu tür sorularla uğraşmanın müslümanın sorumlulukları arasında olmadığını söyleyerek uyarmıştır. Yine bu konu ile ilgili olarak “Gerçekten mü'min olsam,

430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* (Mısır: es-Saâde, 1974), 6/143.

³² İsmail Yörük, “Sistemik Kelâm Problemi Olarak İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi* XXIX/2 (1993), 49-58.

³³ Ebû'l-'Abbâs b. el-Esam Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf en-Nisâbüri (ö. 346/956), *Mecmû' fihî Musannefâti Ebî'l-'Abbâs el-Esam ve İsmâ'îl es-Saffâr*, thk. Nebîl Sa'du'd-Dîn Cerrâr (b.y.: y.y., 1425/2004), 153; Lâlekâî, *Şerhu Usûl*, 5/1030.

³⁴ Zehebî, *Târhu'l-İslâm*, 18/82.

³⁵ Ebû 'Abdullâh Huseyn b. el-Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Curcânî el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şu'abi'l-İmân*, thk. Hilmî Muhammed Fûde (b.y.: y.y., 1399/1979), 1/127; Zübeyir Bulut, “Kelâmda İman'da İstisna' Tartışmaları”, *İslami İlimler Dergisi* IV/1-2 (2009), 199-214.

olmadığını söylemem bir zarar vermediği gibi gerçekten mü'min olmasam olduğumu söylemem de bir yarar sağlamaz"³⁶diyerek bu konunun konuşulmasının gereksiz olduğuna vurgu yapmıştır. Her ne kadar Evzâî bu tür konuların konuşulmasına karşı çıksa da ameli imana dâhil etmesinin bir sunucu olarak imanda istisnayı kabul edenlerin içerisinde ismi zikredilmektedir.³⁷

5.2. Allah'ın Sıfatları

Hicrî II. yüzyılın başlarından itibaren halku'l-Kur'ân tartışmaları ile birlikte gündeme gelen Allah'ın sıfatları konusu genel olarak bu sıfatların ortaya konulması, zât-sıfat ilişkisi, sıfatların kadim-hadis oluşu ve sıfatların tasnifi konuları etrafında gelişmiştir. Mu'tezile'nin kurucu isimleri olan Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd, Cehm b. Safvân'ın görüşleri üzerinden Allah'ın zatı dışındaki sıfatları kabul etmeyerek tevhid anlayışlarını temellendirmişlerdir.³⁸ Mu'tezile'nin sıfatlar konusunda üzerinde şekillenen bu tevhid anlayışında ortaya koydukları diğer dinlerden gelen düalist yaklaşıma, bazı İslâmî firkalardaki teşbih ve teçsime kaçan görüşlerine ve Ehl-i Hadîs'in bazı gruplarının zâhiri tutumlarına dayanmaktadır.³⁹ İbn Haldun Sahâbe ve Tabiîn neslinin Allah'ın ilahî ve Kelam sıfatlarını tesbit ve kabule yanaşmakla birlikte bunların dışında kalan eksiklik şeklinde anlaşılabilir sıfatlar konusunda susmayı ve Allah'a havale etmeyi tercih ettiklerini ancak sonrasında ihtilafların ortaya çıktığını söylemektedir.⁴⁰

Mu'tezile'nin sıfatlar konusundaki görüşlerine karşın Ehl-i Sünnet'e mensup isimler bu yaklaşımı eleştirerek farklı noktalarda ayrıştırmalarına karşın sıfatların kadim olduğu noktasında birleşmişler ancak fiili sıfatlar konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Ehl-

³⁶ Lâlekâî, *Şerhu Usûl*, 5/1055; İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 8/254; Zehebî, *A'lâmi'n-Nübelâ*, 7/475.

³⁷ Bulut, "Kelamda İman'da İstisna' Tartışmaları", 199-214.

³⁸ Emre Köksal, "İlk Dönem Müslüman İtikadının Oluşmasında Kelamın Belirleyiciliği: Allah'ın İsim/Sıfatları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (01 Aralık 2016), 129-150; İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100-106.

³⁹ Aydın, "Mu'tezile Ekolü ve Aklın Belirleyiciliği", 145-161.

⁴⁰ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-Mübtede' ve'l-haber fi'eyyâmi'l-Arabî ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âsârahüm min zevî's-sultâni'l-ekber*, thk. Halil Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1988), 1/603.

i Sünnet'in ihtiyatlı yaklaştığı bu konu üzerinde sonraki dönemlerde yeni tartışma alanları ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.⁴¹

İtikadî meselelere bakış açısını Selef anlayışını merkeze alarak oluşturan Evzâî, Allah'ın sıfatları konusunda, nasıl gelmişse, o şekilde iman edilmesi gerektiğini söyleyerek üzerinde yorum yapılmasına, teşbih ve tecsime kaçılmasına karşı çıkmıştır. Böylelikle bu konularda konuşanların tehlikeli görüşlere kaymasını büyük bir risk olarak görmüş, kendisinden önceki âlimlerin bu tür itikadî boyuttaki konulara girmediğini ve bu konulara girilmemesi noktasında uyarılarda bulduklarını vurgulamıştır.⁴²

Allah'ın sıfatları konusunda Evzâî, döneminde yapılan tartışmalara karşı sessiz kalamamıştır. Bu hususta Selefî bir yaklaşım sergileyen Evzâî, Allah'ın arşa istivası konusu kendisine sorulduğu zaman: "Allah arşının üzerindedir, buna ve diğer sıfatlara Sünnet'te nasıl geliyorsa o şekilde iman ederiz." diyerek istivânın olduğuna, keyfiyetinin bilinemeyeceğine, yoruma gitmenin kişiyi tehlikeli bir yola sokacağına vurgu yaparak cevap vermiştir. Evzâî'nin Allah'ın sıfatları konusundaki tartışmalara temel yaklaşımı nassların aynen alınarak yoruma gidilmemesidir.⁴³

5.3. Kader

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren merak uyandıran ve tartışma konusu olan kader konusu Emevîlerin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte farklı bir boyuta taşınmıştır. Şüphesiz bu durumda Emevîlerin ilk halifesi olan Muâviye'nin konuyu siyasî alana kaydırmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Muâviye hem Sıffin savaşı sırasında yaptığı konuşmada hem iktidarı eline aldıktan sonra hem de oğlu Yezid'e biat edilmesini isterken kader vurgusu yapmış ve mutlak cebir

⁴¹ Köksal, "İlk Dönem Müslüman İtikadının Oluşmasında Kelamın Belirleyiciliği", 129-150.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/135; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, 9/488; Ebû Abdillâh ed-Dımeşki İbn Abdülhâdi (ö. 744/1343), *Tabakâtü ulemâi'l-Hadis* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996).1/279.

⁴³ Lâlekâî, *Şerhu Usûl*, 1/202; İbn Abdülhâdi, *Tabakât*, 1/279; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Târihu'l-İslâm ve ve-feyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Abdu's-Selam et-Tedmûri (Beyrut: Daru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1993), 9/488; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/135.

ideolojisinin temellerini atmıştır. Emevî kader anlayışının şekillenmesinde sadece Muâviye'nin sözleri değil aynı zamanda Hz. Peygamber'den nakledilen kader merkezli hadislerde etkili olmuştur.⁴⁴

Muâviye'den sonra gelen Emevî halifeleri de aynı düşünce yapısını genişleterek devam etmişlerdir. Böylece Emevîler hem iktidarı ele geçirme ve ellerinde tutma konusunda hem de yaptıkları tüm kötü uygulamalarda kader kalkanını kullanarak cebri anlayışlarını devam ettirmişlerdir. Örneğin Yezîd b. Muâviye bir konuşmasında “Boşuna uğraşmayın, Allah bizi istiyor. Eğer Allah bir işi beğenmez ise onu değiştirir.”⁴⁵ diyerek yaptıklarının ilahî olduğunu vurgulamış ve aynı anlayışı sürdürmüştür. Emevîlerin hilafet isimlendirmesinde “Allah'ın halifesi” terkinini kullanmalarının arkasında da aynı düşünce yer almaktadır. Emevîlerin kader konusundaki bu düşünceleri karşıt görüşlerin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Kader konusundaki bu karşıt görüşlerin öncülüğünü Hasan-ı Basrî, Ma'bed el-Cühenî, Atâ b. Yesâr, Gaylân ed-Dımeşkî gibi isimler yapmıştır.⁴⁶

Kader konusundaki tartışmalara dâhil olan Mu'tezile ise insanın yapıp ettiklerinde hür olduğu kendi fiilinin yaratıcısı olduğu ve sorumluluk sahibi kılındığı fikrini ortaya koymuştur. Mu'tezile'nin kulların işlerindeki adaletsizliğin Allah'a bağlanmasının yanlışlığı sonucuyla ortaya koyduğu kader anlayışı, beş temel esaslarından olan *adl* prensibinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır.⁴⁷

Ezvâî kendi döneminde de yoğun bir şekilde devam eden kader tartışmalarında yerini alarak Selef itikadı üzere olunması bu konuda tartışmalara girilmemesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir, “Abilerimiz ve hayırlılarımız kader konusundaki görüşlerinden dolayı helak

⁴⁴ Mu'aviye Sıffin savaşı sırasında “Allah'ın takdiri sonucunda kader bizi yeryüzünün bu bölümüne sürükledi. Bizimle Iraklıları karşı karşıya getirdi. Biz Allah'ın takdirine razıyız” diyerek olanları tamamen kadere bağlamıştır. Küfe'de halka yaptığı konuşmada Ey Küfe halkı! Sizinle namaz, zekât ve hac uğrunda savaştığımı mı sanırsınız? Sizin namaz kıldığınızı, zekât ödediğinizi ve hac ettiğinizi biliyorum. Ben sizinle sizi yola getirmek için savaştım. Allah bunu bana siz istemediğiniz halde verdi.” diyerek kader teolojisini sürdüren Mu'aviye oğlu Yezîd adına biat alırken de “Yezîd işi kaza ve kaderdir. Kulların bu konuda başka seçeneği yoktur.” diyerek aynı düşünceyi sürdürmüştür. Bkz. Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, 1256-1259.

⁴⁵ Şahîn, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, 47-70.

⁴⁶ Cemalettin Erdemci, “İlk Dönem (Hicri 1. Asır) Kader Tartışmaları Gaylan ed-Dımeşkî-Ömer b. Abdülaziz”, *Tezkire (Dergi)* 43-44 (2006), 198-223.

⁴⁷ Aydınlı, “Mu'tezile Ekolü ve Aklın Belirleyiciliği”, 145-161.

oldular.”⁴⁸ Emevî iktidarına yakınlığı ile bilinen Evzâî, Emevî halifesi Hişam b. Abdulmelik (ö. 125/743)’in huzurunda, Kaderiyye’nin ikinci önemli ismi Gaylan ed-Dımeşkî ile münazarada bulunmuştur. Gaylan bu tartışmadan sonra Evzâî’nin fetvası ile halife tarafından idam edilmiştir. Bu durum o dönem kaderle ilgili tartışmalara karşı siyasilere de bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Evzâî’nin kader konusunda bazı risaleler kaleme aldığı kaynaklarda geçmektedir. Bu durum onun bu konuya önem verdiğini göstermektedir.⁴⁹

Evzâî kader konusunu ilk ortaya atan kişinin Iraklı Sevsen isimli biri olduğunu, bu kişinin Hristiyan iken Müslüman olup daha sonra tekrar İslam dininden çıktığını, ondan Ma’bed el-Cühenî ondan da Gaylan ed-Dımeşkî’nin bu görüşleri aldığını söylemiştir.⁵⁰ Evzâî’nin aktardığı bu bilgilerden kader konusundaki tartışmaları Hristiyanlığa dayandırdığı anlaşılmaktadır. Evzâî, ircâ konusunda ilk konuşan kişinin Kûfe halkından Kays el-Mâsir olduğunu söylemektedir.⁵¹

5.4. Halku’l-Kur’ân

Allah’ın insanlarla *kelam* sıfatı ile iletişime geçmiş olması, bu iletişimin mahiyeti, gönderilen kitaplar üzerinden tarih boyunca tartışılmalıdır. Hz. Peygamberden Emevîler dönemine kadar halku’l-Kur’ân konusunda bir tartışma bulunmamasına karşın bu konunun arkaplanını oluşturabilecek siyasî ve düşünsel süreçler yaşanmıştır. Halku’l-Kur’ân tartışmasının hicri I. yüzyılın sonlarında Ca’d b. Dirhem tarafından ortaya atıldığı düşünülmektedir.⁵² Ca’d b. Dirhem’in Emevî yönetimine yakınlığı ilk başta bu fikri rahat bir şekilde tartışmasına olanak sağlamasına rağmen dönemin âlimlerinin ve dolayısıyla halkın tepkisinin büyümesi onun idam edilmesine neden olmuştur. Halku’l-Kur’ân konusunun arkaplanı konusunda Grek kültürü ve felsefenin etkisi, Yahudiliğin etkisi, Hristiyanlığın etkisi, Allah’ın

⁴⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed İbn ‘Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed ‘Atâ, Muhammed ‘Ali Mu’avvid (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421/2000), 8/263.

⁴⁹ Zehebi, *Târîhu’l-İslâm*, 7/441.

⁵⁰ Ebû’l-Huseyn Yahyâ b. Ebi’l-Hayr b. Sâlim el-‘İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi’î el-‘İmrânî, *el-İntisâr fi’r-Reddi ‘ale’l-Mu’tezileti’l-Kaderiyyeti’l-Eşrâr*, thk. Su’ûd b. Abdulaziz el-Halef (Riyad: y.y., 1419/1999), 2/496.

⁵¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer el-‘Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü’l-Me’ârifü’l-Osmâniyye, 1326/1908), 7/490.

⁵² İbn Asâkir, *Târîh*, 72/99; Zehebi, *Târîhu’l-İslâm*, 7/337-338; Muharrem Açoğlu, “Siyasallaşma Sürecinde Halku’l-Kur’ân Tartışmaları”, *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 353-382.

sıfatları konusundaki tartışmaların etkisi şeklinde dört görüş öne sürülmektedir.⁵³

Halku'l-Kur'ân konusundaki tartışmalar Emevilerin son dönemlerine kadar ara sıra gündeme gelmesine karşın dönemin âlimleri genel olarak tartışmaya girmeyerek konuyu kapatma eğiliminde olmuşlardır. Mu'tezile'nin Allah'ın sıfatları konusundaki yaklaşımı onların halk'ul-Kur'ân konusunu benimsemelerine ve ateşli bir savunucusu haline gelmelerine neden olmuştur.⁵⁴

Evsâî'nin Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusunda fikir beyan etmiş olması yaşadığı dönem itibari ile bu konunun tartışıldığını göstermektedir. Halku'l-Kur'ân tartışmalarına dâhil olan Evsâî, böyle bir tartışmanın bidat olduğunu, Şam bölgesinde böyle bir tartışmanın olmadığını, Irak bölgesinden birinin bu tartışmayı bölgeye taşıdığını, âlimlerin gerekli cevapları vererek meseleyi hallettiklerini, ancak bazı kimselerin bu konuya yönelerek ihtilafa daldıklarını⁵⁵ söylemektedir. Evsâî'nin bu konu ile ilgili tavrı, önceki dönemlerde olmayan bir tartışmanın yaşanması ve insanların bu konuda birbirlerine düşmelerinin anlamsız olduğu ve bu tür tartışmaların bidat olarak değerlendirilerek uzak durulması gerektiği şeklindedir. Evsâî'nin bu konuda ayrıntılı bilgiler vermiş olması onun bu tartışma ile ilgili süreçleri yakından takip ettiğini göstermektedir.

5.5. Hilâfet

Birbirlerinin yerine kullanılan hilâfet ve imamet konusu Hz. Peygamber'den itibaren Müslümanların gündeminde her zaman güncelliğini korumaya devam etmiştir. İslam bireysel ve toplumsal alanda birçok düzenleme getirmesine karşın tarihsel süreçlerde meydana gelecek toplumsal değişimlere uygun olması açısından siyasî alana yönelik sadece temel ilkeleri belirlemekle yetinmiştir.⁵⁶ Bu anlamda İslam toplumunun yönetimiyle alakalı temel ilkelerini adalet, ehliyet, emanet, biat, istişare gibi temel kavramlar oluşturmaktadır.⁵⁷

⁵³ Akoğlu, "Siyasallaşma Sürecinde Halku'l-Kur'an Tartışmaları", 353-382.

⁵⁴ Harun Ögmüş, "Halku'l-Kur'ân Tartışmalarının Vahyin Allah'tan İnsana İntikaliyle İlgili Telakkiler Üzerindeki Etkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (01 Mayıs 2009), 19-46.

⁵⁵ Lâlekâî, *Şerhu Usûl*, 1/174.

⁵⁶ "Siyaset", *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-İSAM Yayınları, 2020), 7/264-270.

⁵⁷ Hızır Murat Köse, "Siyaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/294-299.

Hilâfet konusundaki ilk tartışmalar Hz. Peygamber'in vefatı üzerine başlamış, Hz. Ebûbekir'in halife seçilmesi sürecinde pek çok husus ortaya atılarak tartışılmıştır. Müslümanlar arasında meydana gelen Cemel ve Sıffin savaşları ve akabinde Hâricilerin bir grup olarak ortaya çıkışları hilâfet konusundaki tartışmaları hızlandırmıştır. Hâriciler, Allah'ın hükümlerine karşı gelen yöneticiye tabi olmayarak başkaldırmak, Allah'a itaat, liyakat, ilim zühd gibi özellikleri kendisinde toplayarak istişare ve biat ile başa geçen yönetici bir köle bile olsa tabi olmak şeklinde halifelik konusunda genel çerçevelerini çizmişlerdir.⁵⁸

Hilâfet konusundaki görüşleri ile ön plana çıkan Şiâ'nın Cemel, Sıffin, Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Muâviye'nin iktidarı ele geçirmesi, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi gibi İslam toplumunu derinden sarsan olayların etkisi ile teşekkül süreci hızlanmıştır. İmamın kim olması gerektiği konusunda genel olarak ortak görüşe sahip olan Şii firkalar diğer bazı konularda farklı görüşlerle ayrılmışlardır. Hz. Ali'nin en faziletli olduğu konusunda tüm Şii gruplar görüş birliği içerisinde olduklarıdır.⁵⁹ En faziletli kişinin imam olması noktasında da Zeydiler dışında neredeyse bütün Şiiler aynı düşünmektedirler. Örneğin Zeydilere göre imam zulme karşı çıkararak imametini ilan etmesi gerektiğini söylerken İsmâîliler ise imamet bir rükün olduğunu imam seçiminin ise tamamen ilahî kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Hâricî ve Şiilerin imamet konusundaki görüşlerine karşı mücadele veren Mürçie'ye göre imam olacak kişinin Kureyş'ten olması gerektiğini savunanlarla birlikte herkesin olabileceği noktasında görüş bildirenler de bulunmaktadır.⁶⁰ Ehl-i Sünnet mezhepleri de yine Şiilerin imâmet görüşlerine karşı çıkararak imamın adalet ve liyakat sahibi olması ve istişare ile seçilmesi gerektiğini savunmuşlar ancak imamın Kureyşli olması konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir.⁶¹

Hilâfet meselesi ile ilgili olarak Evzâi, Hz. Peygamber'den bir vasiyet olmadığını vurgulamıştır. Hz. Ebû Bekir'e sövülmesi ile ilgili olarak

⁵⁸ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâriciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/169-175.

⁵⁹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl (ö. 324/935-36)el- Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter (Wiesbaden: Dâru Franz Steiner, 1400/1980), 74-75; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâi ve'n-nihal* (Kahire: Mektebet'ül-Hâncî, ts.), 4/76.

⁶⁰ Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201-203.

⁶¹ Mehmet Kubat, "İtikadî Mezheplerin İmâmet Tasavvuru", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2018), 25-41.

Evezâî: “Kim Hz. Ebû Bekir Sıddik’a söverse dinden çıkmıştır ve kanı helaldir.”⁶² demektedir. Ayrıca Evezâî: “Hz. Ali ve Hz. Osman sevgisi ancak mü’min bir kalpte birleşir.”⁶³ diyerek iki halife arasında ayırım yapmanın yanlışlığını dile getirmektedir. Evezâî’nin bu görüşü ile Sahâbeye küfredenin kâfir olduğuna hükmetmesi, bu konudaki tavizsiz tutumunu göstermesi açısından önemlidir. Evezâî’nin Hulefâ-i Râşidîn ile ilgili bu sözleri meşru bir şekilde seçilen halifeye biat etmek gerektiği mesajını da içermektedir.

Evezâî bir şekilde yönetime gelmiş ve kendisine biat edilmiş halifeye isyanı doğru bulmamaktadır. Evezâî’nin bu görüşünde muhtemelen Emevîler tarafından el üstünde tutulması ve kendisine değer verilmesi yatmaktadır. Bu hususta Ebû Hanîfe’nin görüşüne şiddetle karşı çıkan Evezâî, “Ebû Hanîfe bir görüş öne sürdü sabrettik ikinci bir görüşle geldi sabrettik, üçüncü bir görüşle geldi ona da sabrettik. Ancak o bunların üzerine Muhammed (sav.) ümmetine karşı kılıçla ayaklanma görüşü ile geldi. Biz buna da sabredek değiliz.”⁶⁴ diyerek eleştiride bulunmuştur. Evezâî’nin bu sözlerindeki “sabrettik” kelimesi esasen Ebû Hanîfe’ye karşı bir saygının göstergesi olarak kabul edilebilir. Evezâî’nin Emevîlerle olan sıkı ilişkisi Ebû Hanîfe’ye karşı tutumunun temel sebeplerinden birisi olarak düşünülebilir.

Emevîler yıkılıp Abbâsiler hâkimiyeti ele geçince Evezâî, yaklaşık üç gün boyunca saklanmıştı. Abbâsî komutanlarından Abdullah b. Ali, Dimaşk’ı ele geçirdiği zaman Evezâî’yi huzuruna çağırılmış, dökükleri Emevî kanlarının ve ele geçirdikleri malların hükmünü sormuştur. Evezâî, ele geçirdikleri mallar için “Bu mallar onlar için haramsa size de haramdır, onlar için helal ise, size ancak şer’î bir şekilde helal olabilir.” diyerek cevap vermiştir. Dökülen kanlar için ise Evezâî, kanın ancak üç şekilde helal olacağını bildiren hadisi delil getirerek cevap vermiştir. Bu cevap üzerine Abdullah b. Ali, “Eğer hilafet Rasulullah’ın (s.a.v.) vasiyeti olmasaydı Hz. Ali Sıffin’de hilafet için niçin savaşsın?” diye sormuş, Evezâî bu soruya “Eğer vasiyet olsaydı,

⁶² Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî İbn Batta (ö. 387/997), *eş-Şerh ve’l-ibâne ‘alâ usûli’s-sünne ve’d-diyâne*, thk. Rızâ b. Na’sân Mu’tî (Medine: el-Mektebetü’l-Ulûmü ve’l-Hikem, 2002), 178.

⁶³ İbn Asâkir, *Târîh*, 35/201; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehbi (ö. 748/1348), *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 2006), 6/549.

⁶⁴ Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Abdullâh b. Ahmed, *es-Sunne*, thk. Muhammed b. Sa’id b. Sâlim el-Kahtânî (Dammâm: Dâru İbni’l-Kayyim, 1406/1986), 1/185.

Hız. Ali bunu terkedip iki hakeme razı olur muydu?" diye cevap vermiştir. Evzâî, korku içerisinde verdiği bu cevaplardan sonra serbest bırakılmıştır.⁶⁵

Evzâî'nin Abbâsî yönetimi ile yüzleşmesini net bir şekilde ortaya koyan bu görüşme aynı zamanda onun bilgi birikimi ile ortaya koyduğu siyasî bir manevrayı da içermektedir. Böylelikle yaptıklarına dinî bir zemin hazırlamak isteyen Abbâsî yönetimine karşı Evzâî, tavrını hadis ekseninde rahat bir şekilde ortaya koymuştur. Evzâî'nin bu yüzleşme için belli bir süre saklanmış olması, cevapları verirken yaşadığı gerginlik, Emevîlerin dinî düşüncelerini şekillendirmiş olması hasebiyle Abbâsî karşıtı olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Abbâsîlere karşı bir isyan hareketi içerisinde bulunmamış olması da durumu kabullenmek zorunda olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Evzâî'nin yaşadığı dönem yoğun itikadî tartışmaların yaşandığı ve itikadî grupların faaliyetlerini artırdığı bir dönemdir. İtikadî tartışmaların halk tabakasına da inerek itikadî grupların taraftar toplamaya başlaması bu konulara girmek istemeyen âlimleri zorunlu olarak cevap vermeye itmiştir. İtikadî konuların arka planına bakıldığında siyasî bir takım olayların etkilerinin bulunduğu da bir gerçektir. Bu durum iktidar açısından da rahatsız edici olarak algılanarak siyasî anlamda yaptırımlar da uygulamaya konulmuştur. Genel olarak Ehl-i Hadis çizgisi içerisinde değerlendirilen Evzâî, fıkıh ve hadis alanlarında ön plana çıkmıştır. Ancak bazı meselelerde re'ye önem vermiş olması Ehl-i Hadis'in bazı önemli isimleri tarafından eleştirilmiştir. Ancak bu durum onun Ehl-i Re'y içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılmamaktadır. Evzâî'nin de Ehl-i Re'ye yönelik eleştirileri örneğin Ebû Hanîfe'ye karşı tavrı bu durumu doğrular niteliktedir. Evzâî'nin Ebû Hanîfe'ye karşı tavrının arkasında Emevîlere yönelik farklı tutumların etkisinin de bulunduğu gözardı edilmemelidir.

Evzâî'nin Emevîler dönemi dikkate alındığında siyasî bir tarafı da bulunmaktadır. Hem Halifeleri hem de diğer devlet kademesindeki yöneticileri etkilemiş ve Şam'da muteber bir konum elde etmiş olan Evzâî, bu duruma istinaden birçok meselenin çözümünde rol almıştır. Bu durum halkın ona olan muhabbetini etkilemiş ve bölgede sevilen biri haline gelmiştir. Emevîlerin hukuk sisteminde önemli bir yere sahip olan Evzâî'nin bu konumu üst düzey yöneticilerin de ona karşı tavrını etkilemiş ve hürmette kusur etmemeye gayret etmişlerdir. Ancak Abbâsîler'in iktidarı ele geçirmesi ile birlikte Evzâî'nin bu konumu sarsılmış ve bir süre saklanmak zorunda kalmıştır. Abbâsî

⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 9/495-496; İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/141.

hilafeti ile yüzleşen Evzâî kendisine teklif edilen kadılık teklifini kabul etmemiş ve Beyrut'a gitmiştir. Bu durum siyasetin din üzerinden onay alması bağlamında değerlendirilebilir.

Evzâî'nin yaşadığı dönem, siyasî ve itikadî boyuttaki tartışmaların ve bunun bir sonucu olarak derin ayrışmaların yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Evzâî itikadî konularda yapılan tartışmaları bidat olarak değerlendirmiş, bazı durumlarda ise bu tür tartışmaları ortaya atanları dinden çıkmakla itham etmiştir. Onun bu tavrı verdiği hükümlere de yansımış ve idam kararı vermektense çekinmemiştir. Emevî hukuk sisteminin en önemli ismi olarak kabul edilen Evzâî'nin verdiği kararlar siyasî olarak da desteklenmiştir.

Evzâî görüşlerinde temel olarak Selefî bir anlayışı ilke edinmiştir. Bu tavrının bir sonucu olarak da itikadî konularda yaşanan tartışmalara itidalli bir yaklaşım sergilemiş, önceki dönemlerde olmayan konuların gündeme getirilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Bazı durumlarda da sessiz kalmak yerine Selef'e atıflar yaparak cevap vermiştir. Özellikle iman, Allah'ın sıfatları, kader, Halku'l-Kur'ân gibi o dönem yoğun olarak tartışılan konularda cevap verme gereği hissetmiştir.

İmanın tarifinde amele de yer veren Evzâî, amelsiz bir iman tarifinin daha önceden bulunmadığını sonradan ortaya atıldığını, imanın artıp eksildiğini vurgulamaktadır. Allah'ın sıfatları konusunda ise Evzâî, nasıl geldiyse öyle anlaşılması gerektiğini söyleyerek yoruma gidilmesine karşı çıkmaktadır. Kader konusu üzerinde yoğun bir şekilde duran Evzâî, bu türden tartışmalara girilmesini bidat olarak değerlendirmiş, bu tür tartışmalara giren âlimlerin bile helake sürüklediğini ifade etmiştir. Evzâî'nin kader konusunda risale yazmış olması bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Evzâî, Halku'l-Kur'ân ile ilgili tartışmaları bidat ve gereksiz görmektedir.

Hilafet konusunda bir rivayet olmadığını söyleyen Evzâî bu konunun ümmete bırakıldığını düşünmektedir. Bu konuda Ebû Hanîfe'nin zalim yöneticiye karşı isyanı vacip olarak gören görüşüne Evzâî, muhtemelen Emevî yönetimi ile arasının iyi olması nedeniyle karşı çıkmış, bu görüşe tahammül edilemeyeceğini dile getirmiştir. Evzâî'nin genel anlamda itikadî konulardaki yaklaşımını dönemin siyasî durumu da etkilemiş görünmektedir. Her ne kadar siyasetle içli dışlı görünmese de Evzâî, siyasî alanda en azından Emevîler döneminde nüfuzlu bir görüntü çizmiştir. Belki de bunun en büyük göstergelerinden birisi de siyasî ve itikadî konulardaki söylemlerinde Emevîlerin tepkisini çekebilecek söylemlerden uzak durması olarak görülebilir.

Kaynakça

- Abdullâh b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *es-Sunne*. thk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtânî. 2 Cilt. Dammâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406/1986.
- Abdûlmecîd, Mahmud Abdûlmecîd. *el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye*. Mısır: Mektebet'ü l-Hâncî, 1979.
- Akoğlu, Muharrem. "Siyasallaşma Sürecinde Halku'l-Kur'an Tartışmaları". *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019), 353-382. <https://doi.org/10.28949/bilimname.469726>
- Aydınlı, Osman. "Mu'tezile Ekolü ve Aklın Belirleyiciliği". *İslami İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 145-161.
- Aydınlı, Osman. "Mu'tezile Ekolünün Tarihsel Serüveni". *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (01 Aralık 2017), 9-41.
- Balcı, Ali Osman. *Endülüs'te İslam Mezhepleri*. Konya: Kitap Dünyası, 1. Basım, 2023.
- "Siyaset". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 7/264-270. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-İSAM Yayınları, 2020.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Evzâi ve Fıkhi Mezhebi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (15 Haziran 2011), 1-33. <https://doi.org/10.17335/suifd.18848>
- Bûakâde, Abdülkadir. "el-İmâmü'l-Evzâi: Devrühü'l-ictimâi ve's-siyâsi". *el-Vâdiha* 7 (Mayıs 2012), 161-192.
- Bulut, Zübeyir. "Kelamda İman'da İstisna' Tartışmaları". *İslami İlimler Dergisi* IV/1-2 (2009), 199-214.
- Cabiri, Muhammed Abid el-. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. Mana Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erdemci, Cemalettin. "İlk Dönem (Hicri 1. Asır) Kader Tartışmaları Gaylan ed-Dımaşki-Ömer b. Abdülaziz". *Tezkire (Dergi)* 43-44 (2006), 198-223.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl (ö. 324/935-36). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*. thk. Helmut Ritter. Wiesbaden: Dâru Franz Steiner, 3. Basım, 1400/1980.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Füllânî, Salih b. Muhammed b. Nuh b. Abdullah el-Amrî (ö. 1218/1803). *İkâzü Himemi Üli'l-Ebsâr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

- Halîmî, Ebû ‘Abdullâh Huseyn b. el-Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Curcânî el-. *el-Minhâc fî Şu‘abi’l-Îmân*. thk. Hilmî Muhammed Fûde. 3 Cilt. b.y.: y.y., 1399/1979.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Fakîh ve’l-Mütefekkih*. thk. ‘Âdil b. Yûsuf el-Ğarâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1421/2000.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071). *el-Kifâye fî ‘İlmi’r-Rivâye*. thk. Ebû ‘Abdullâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî. Medine: y.y., ts.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh ed-Dîmeşkî (ö. 744/1343). *Tabakâtü ulemâi’l-Hadis*. Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 1996.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dîmaşkî (ö. 571/1176). *Târîhu medîneti Dîmaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Amrî. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997). *el-İbânetü’l-Kübrâ*. thk. Rızâ Mu’tî vd. 9 Cilt. Riyad: el-Mektebû’l-İslâmî, 2005.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997). *eş-Şerh ve’l-ibâne ‘alâ usûli’s-sünne ve’d-diyâne*. thk. Rızâ b. Na’sân Mu’tî. Medine: el-Mektebetü’l-Ulûmü ve’l-Hikem, 2002.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî. *Tehzîbü’t-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü’l-Me‘ârifî’l-Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406). *Kitâbü’l-İber ve dîvânü’l-Mübtede’ ve’l-haber fî eyyâmi’l-Arabi ve’l-Acemi ve’l-Berber ve men âsârahüm min zevi’s-sultâni’l-ekber*. thk. Halil Şehhâde. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064). *el-Fasl fî’l-mîlel ve’l-ehvâi ve’n-nihal*. Kahire: Mektebetül-Hâncî, ts.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmail b. Amr b. Kesîr el-Kureşî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve’n-Nihâye*. thk. Ali Şirî. Beyrut: Dârü İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1988.
- İbn ‘Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh (462/1069). *Câmi’u Beyâni’l-‘ilm ve Fadlih*. thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Zehîrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzî, 1415/1994.
- İbn ‘Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed ‘Atâ, Muhammed ‘Alî Mu’avvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421/2000.

- İbnü'l-Esir. *Usdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcüd. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed (ö. 430/1038). *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Mısır: es-Saâde, 1974.
- İshâk el-Kevsec, Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Mervezî. *Mesâilu'l-İmâm Ahmed ve İshâk b. Râheveyh*. 9 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1425/2002.
- Judd, Steven C. "Al-Awzai and Sufyan al-Thawri: the Umayyad Madhab?" *The Islamic School of Law Evolution Devolution and Progress*. ed. Peri Bearman vd. 11-25. b.y.: Cambridge & Massachusetts: Harvard Law School, 2005.
- Korkmaz, Siddık. *İmam Matürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Köksal, Emre. "İlk Dönem Müslüman İtikadının Oluşmasında Kelamın Belirleyiciliği: Allah'ın İsim/Sıfatları Bağlamında Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (01 Aralık 2016), 129-150.
- Köse, Hızır Murat. "Siyaset". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/294-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kubat, Mehmet. "İtikadî Mezheplerin İmâmet Tasavvuru". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2018), 25-41.
- Lâlekâî, Ebu'l Kasım Hibetullah Mansur et-Taberî er-Razi (ö. 418/1027). *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne ve'l-cemâa*. thk. Ahmed b. Said b. Hamedân el-Ğâmidî. Riyad: Dâru't-Taybe, 2003.
- Mağribî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Mûsâ İbn Sa'îd (ö. 685/1286). *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1955.
- Nisâbü'rî, Ebû'l-'Abbâs b. el-Esam Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf (ö. 346/956). *Mecmû' fîhi Musannefâti Ebî'l-'Abbâs el-Esam ve İsmâ'ül es-Saffâr*. thk. Nebil Sa'du'd-Din Cerrâr. b.y.: y.y., 1425/2004.
- Öğmüç, Harun. "Halku'l-Kur'an Tartışmalarının Vahyin Allah'tan İnsana İntikaliyle İlgili Telakkiler Üzerindeki Etkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (01 Mayıs 2009), 19-46.
- Öğüt, Salim. "Evzâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Önal, Recep. "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet Polemiği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39

- (23 Mart 2016), 121-146. <https://doi.org/10.17120/omufid.84385>
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek (ö. 764/1363) es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000.
- Şahin, Hanifi. "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (30 Aralık 2011), 47-70.
- Yıldırım, Serhan. "Emevilerde Siyasi Otoritenin Meşruiyet Araçları ve Bazı Hukuk Kurumlarına Etkileri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2023), 133-150.
- Yörük, İsmail. "Sistematik Kelâm Problemi Olarak İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi* XXIX/2 (1993), 49-58.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348). *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Abdu's-Selam et-Tedmûrî. Beyrut: Daru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1993.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris el-. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- İmrânî, Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î. *el-İntisâr fi'r-Reddi 'ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-Eşrâr*. thk. Su'ûd b. Abdulaziz el-Halef. 3 Cilt. Riyad: y.y., 1419/1999.

Extended Summary

During the final stages of the Umayyad period, Evza'i, who had a significant following in Damascus, became more prominent due to his views on jurisprudential matters. Politically endorsed by the Umayyads, Evza'i's opinions came to be known as Evza'iyya and spread to numerous regions under Umayyad rule. In this context, Evza'ism had such a significant influence during a period that its name was mentioned among respected jurisprudential schools. Evza'i, as a scholar, gained prominence mainly due to his jurisprudential opinions.

Although Evza'i's views were primarily focused on jurisprudence, he found himself compelled to express opinions on certain matters due to the influence of the theological developments of his era. The opinions he articulated with a Salafi perspective hold significant importance in determining Evza'i's theological standpoint.

The primary aim of this study is to elucidate the political and theological aspects of Evza'i, who held a influential position during the Umayyad period.

In this study, employing a scientific research method, the political and theological aspect of Evza'i were primarily addressed using primary sources.

As a result of this study, Evza'i's relationship with political authority, his perspective on the political and theological developments of his era, and his views on theological matters have been elucidated.

In consideration of the Umayyad era, Evza'i also had a political aspect. Having influenced both the Caliphs and officials in other governmental positions, Evza'i acquired a respected position in Damascus. Consequently, he played a role in resolving many issues. This status influenced people's affection for him, making him beloved in the region. Evza'i held a significant position in the Umayyad legal system, impacting the attitudes of high-ranking officials toward him, and they strived to show him respect.

However, with the rise of the Abbasid rule, Evza'i's position was shaken, and he had to remain in hiding for a period. Confronting the Abbasid caliphate, Evza'i declined the offer of a judge's position and moved to Beirut. This circumstance can be interpreted in the context of politics gaining approval through religion.

Broadly categorized within the line of Ahl al-Hadith, Evza'i stood out in the fields of jurisprudence and hadith. Yet, his emphasis on reasoning in certain matters led to criticism by some prominent figures within Ahl al-Hadith. However, this situation doesn't classify him as part of Ahl al-Ra'y. Evza'i's criticisms towards Ahl al-Ra'y,

such as his stance against Abu Hanifa, affirm this distinction. The background of his attitude towards Abu Hanifa should not disregard the impact of varying stances towards the Umayyad rulers.

Evza'i's views predominantly aligned with a Salafî perspective. Consequently, he displayed a moderate approach in theological matters, opposed vehemently to raising new issues that hadn't been discussed in previous eras. In some instances, he responded by referring to the Salaf instead of remaining silent. Especially on topics extensively debated during his time, such as faith, the attributes of Allah, destiny, and the createdness of the Quran, he felt compelled to respond.

The period in which Evzâî lived is considered a time marked by political and doctrinal debates, leading to profound divisions. Evzâî regarded doctrinal discussions as innovations (bid'ah) and, in some cases, accused those who initiated such debates of deviating from the faith. His stance on these matters was reflected in the judgments he issued, and he did not hesitate to pass death sentences. Evzâî, recognized as a key figure in the Umayyad legal system, received political support for his decisions as well.

In defining faith, Evza'i incorporated deeds, asserting that an iman definition without deeds did not exist before and was introduced later. Regarding the attributes of Allah, Evza'i rejected interpretations and emphasized understanding them as they were presented. On the topic of destiny (qadar), he considered discussions on this matter as innovations and claimed that even scholars engaging in such debates would face damnation. Evza'i's writings on destiny underscored its significance to him. He viewed discussions on the createdness of the Quran as unnecessary innovations.

Evzâî, who asserts the absence of a narration on the topic of caliphate, believes that this matter has been left to the Ummah (Muslim community). Regarding the viewpoint of Abu Hanifa, who deems rebellion against an oppressive ruler as obligatory, Evzâî, likely due to his favorable relations with the Umayyad administration, opposes this perspective, expressing that such a stance is intolerable. It appears that the political situation of the time has influenced Evzâî's overall doctrinal approach. Although he may not appear deeply involved in politics, Evzâî has portrayed a influential image in the political arena, at least during the Umayyad period. Perhaps one of the most significant indicators of this is his avoidance of statements that could provoke a reaction from the Umayyads in his political and doctrinal discourses.